CERCETAREA STILULUI

DE

TUDOR VIANU

Istoria limbii literare romîne în secolul al XIX-lea, o lucrare pe care o plănuieşte de multă vreme Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R. şi care urmează să intre, chiar anul acesta, într-un început de realizare, trebuie să conţină un capitol special consacrat dezvoltării stilistice a limbii literare romîne în amintitul interval de timp, aşa cum această dezvoltare a fost determinată de operele scriitorilor şi cum se oglindeşte în ele. Faptele de stil, pe care urmează să le studieze unul singur din capitolele proiectatei lucrări întregi, sînt acele fapte de limbă care adaugă *comunicării* unei ştiri *expresia* reacţiunii individuale a autorului comunicării faţă de ştirea comunicată. Expresia reacţiunii individuale a unui vorbitor sau scriitor, adică faptul stilistic, se manifestă printr-o seamă de note care însoţesc comunicarea ştirii şi care pot lipsi, fără ca această comunicare să sufere. Cînd M. Sadoveanu scrie într-una din operele sale: *Clopote începură a bate dulce şi trist de la bisericile tîrgului*, adaosul de determinări adverbiale *dulce şi trist* constituiesc un fapt stilistic, pentru că exprimă reacţiunea scriitorului faţă de faptul pe care-l comunică. Ştirea despre acest fapt n-ar suferi nimic, dacă nu li s-ar fi adăugat determinările care o însoţesc, dar expresia stării de sensibilitate a scriitorului în amintita împrejurare ar fi dispărut cu desăvîrşire. Am fi continuat să ştim că într-un tîrg, undeva, au început a bate clopotele de la biserici, dar n-am mai fi primit reflexul felului personal în care scriitorul a întîmpinat acel fapt. Distingem deci în faptele de limbă un nucleu al comunicării şi o zonă înconjurătoare a expresiei individuale. Nu toate faptele de limbă posedă însă o asemenea zonă înconjurătoare. Formularea unei legi ştiinţifice, un articol de lege, un anunţ comercial etc. sînt, în general, lipsite de orice notă însoţitoare

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

care să exprime vreo reacție individuală a autorului lor. Într-un foarte mare număr de fapte de limbă apare însă zona stilistică, notele individuale însoțitoare și de aceea nu este cu putință a studia istoria unei limbi, într-o epocă oarecare a dezvoltării ei, fără a nu ține seama și de evoluția stilului. Paginile de față vor să precizeze cîteva din principiile fundamentale ale cercetării stilistice în studiul limbii literare romîne a secolului al XIX-lea și anume în operele scriitorilor care au contribuit mai mult la dezvoltarea ei.

Un prim principiu al cercetării stilistice, al oricărei cercetări stilistice, este că particularitățile de expresie pe care le studiază nu sînt simple *fapte de constatare*, ci *fapte de apreciere*, *valori*. Cînd un istoric al limbii literare romîne în secolul al XIX-lea întîmpină în una din poeziile lui Eminescu versurile: *Putut-au oare-atîta dor În noapte să se stingă* sau *Cînd luna trece prin stejari Urmînd mereu în cale-și*, el poate nota arhaismul *putut-au* (adică forma perfectului compus la pers. III sg. identică cu pers. III pl.) sau forma arhaică și populară *cale-și* (adică pron. posesiv *și* pentru *sa*). Cercetătorul constată adică prezența unor forme arhaice și regionale în limba lui Eminescu. Dar cînd același cercetător întîmpină versul *Răsare blînda lună*, epitetul *blînda* nu devine numai obiectul unei simple constatări, dar și al unei aprecieri, adică el poate fi judecat ca potrivit sau nepotrivit cu substantivul pe care-l însoțește, capabil sau nu să exprime reacția afectivă a poetului în fața privelиștii notate. Istoricul limbii se mărginește, așadar, la nucleul comunicării; cercetătorul stilului trebuie să ia în considerare și notele însoțitoare expresive. Această atitudine a cercetătorului stilului nu devine posibilă decît dacă faptul de expresie răsună în sensibilitatea lui. Faptele de limbă trebuiesc deci nu numai *înțelese*, dar și *simțite*. Împrejurarea aceasta a ținut multă vreme în loc cercetările stilistice. Cîtă vreme lingvistica a rămas în sfera pozitivismului, adică atîta timp cît învățații socoteau că singura lor menire era să noteze fapte de limbă, să le grupeze în categorii mai generale și să stabilească raporturi între ele, cercetarea nu dădea nici o atenție valorii expresive a acestor fapte lingvistice, virtuții lor de a exprima reacțiunile individuale, colorate afectiv, ale vorbitorilor sau scriitorilor. Exista prejudecata că prin apreciere și prin sensibilitate, cercetarea putea aluneca spre relativism și spre subiectivism și putea compromite siguranța științifică a rezultatelor. Nu trebuiesc minimalizate de loc primejdiile asupra cărora a atras atenția pozitivismul lingvistic și o încercare de a stabili principiile cercetării stilistice, cum este cea de față, nu trebuie să-și ascundă aceste primejdii. Adeseori, parcurgînd unele studii asupra stilului scriitorilor, înmulțite în vremea din urmă, avem impresia că concluziile cercetării sînt discutabile, subiective și arbitrare. Dar din faptul că metodele cercetării stilului sînt mai greu de mînuit și că ele sînt legate de unele riscuri cît privește certitudinea științifică a concluziilor, nu urmează de loc că trebuie să excludem din cîmpul investigației foarte numeroasele fapte de limbă care întregesc comunicarea unei știri cu expresia reacțiilor individuale ale vorbitorilor sau

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

scriitorilor. Urmează numai că interpretarea stilistică trebuie făcută cu spirit critic şi într-un fel care să aibă sorţi să obţină consensul tuturor aprecierilor şi al tuturor sensibilităţilor.

Propunîndu-ne să studiem stilul scriitorilor romîni din secolul al XIX-lea, ne decidem la o limitare metodică, de care se cuvine să fim deplin conştienţi şi pe care trebuie s-o punem în lumină, pentru a nu transmite părerea greşită că stilul scriitorilor ar fi singurul obiect posibil al cercetării stilistice. În realitate există numeroase alte stiluri ale limbii literare, în afară de stilul operelor frumoase, şi chiar fapte de stil apărute în cuprinsul limbii neliterare, în jargoane şi în argouri. Cît priveşte pe acestea din urmă, una din caracteristicile lor este tocmai dilatarea elementului stilistic, mai întîi în legătură cu lexicul. Înlocuirea cuvîntului din limba literară, printr-unul mai colorat, cu o valoare stilistică mai accentuată, este una din tendinţele mai deseori remarcate ale argoului. Profesorul Iorgu Iordan a grupat în « Stilistica limbii romîne », 1944, p. 341 şi urm. numeroase fenomene lexicale ale argoului, pe care le explică prin procedee de derivare semantică. Astfel, cînd pentru *cap*, vorbitorii argoului folosesc cuvintele *bostan*, *dovleac*, *tidvă*, *tărtăcuţă*, *oală*, *devlă*, *cutiuţă*, *tabacheră*, *bilă*, *bolfă*, *vasîlcă* etc. sau pentru *gură*: *bot*, *cioc*, *clonţ*, *plisc*, *rît*, *surlă*, *cobză*, *flaşnetă*, *flaut*, *muzică*, *morişcă*, *rîşniţă* etc., în toate aceste împrejurări cuvîntul propriu este înlocuit printr-unul metaforic şi manifestă tendinţa de a spori în jurul nucleului comunicării în care el apare, regiunea notelor expresive pentru reacţiunea individuală, subliniată afectiv, a vorbitorului faţă de obiectul comunicării sale. Studiul argourilor se încadrează, de fapt, în largul capitol al cercetării stilistice a limbii. Aparţin de asemenea acestui capitol toate celelalte forme ale limbii în afară de sfera ei literară, adică în afară de felul în care o vorbesc oamenii culţi ai unei epoci şi pe care o răspîndesc presa şi documentele oficiale, şcoala, teatrul şi, în vremea din urmă, emisiunile radiofonice, impunînd nivelul general al corectitudinii lingvistice. Formele populare ale limbii sînt mai pătrunse de valori stilistice decît formele ei literare, trecute în deprinderile de a vorbi ale oamenilor culţi. După 1830, într-o epocă în care însuşirea unei culturi mai înalte era cerută de aspiraţiile clasei celei mai înaintate a vremii, a burgheziei, către libertăţile naţionale şi sociale, s-a produs un moment de dezechilibru şi de disociere între limba literară şi cea populară. Ceea ce Al. Russo numea « pedantismul » noii limbi literare ameninţa despărţirea naţiunii în două categorii, după cum fiecare putea folosi şi înţelege noua limbă literară. Limba naţională ca instrument obştesc de comunicare părea grav ameninţată. Îndrumătorii cei mai luminaţi ai culturii au cerut atunci apropierea limbii literare de limba poporului, folosind, printre altele, şi argumentul valorii stilistice superioare a acesteia din urmă. « Dacă este ca neamul romîn să aibă şi el o limbă şi o literatură, scria Russo în 1855, spiritul public va părăsi căile pedanţilor şi se va îndrepta la izvorul adevărat: la tradiţiile şi obiceiurile pămîntului, unde stau ascunse încă formele şi stilul ». Dar chiar după ce

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

procesul apropierii din nou a limbii literare de limba populară a izbutit şi, prin înfrîngerea curentelor savante ale latinismului şi italienismului, naţiunea întreagă a putut să se împărtăşească de la izvoarele culturii mai înalte, formele populare ale limbii au continuat să fie simţite ca avînd o valoare stilistică superioară. Limitîndu-ne la singurele exemple pe care ni le pun la dispoziţie lexicul şi locuţiunile, astăzi încă *avan* are pentru noi o valoare stilistică superioară faţă de sinonimul lui literar *teribil*; *te pomeneşti* faţă de *probabil, posibil*; *a găsi cu cale* faţă de *a judeca că e drept, a crede de cuviinţă*; *a pune la cale* faţă de *a regula, a dispune*; *a întoarce capul* (cuiva) faţă de *a*(-l) *face să-şi piardă mintea*; *care de care* faţă de *cine mai întîi*; *nu-i chip* faţă de *nu e posibil*; *halima* faţă de *minunăţie, lucru fabulos, afacere complicată*; *iepureşte* (în expr. *a dormi iepureşte*) faţă de *cu ochii deschişi*; *pălălaie* faţă de *flacără*; *răscruce* faţă de *intersecţie*; *şontîc* (în expr. *şontîc-şontîc*) faţă de *şchiopătînd*; *tiptil* faţă de *în taină, pe furiş* (sau în Muntenia, cu înţeles mai vechi *deghizat, incognito*) etc., etc. În toate cuvintele sau locuţiunile comparate, avantajul stilistic al dubletelor populare provine, fie din faptul că ele conţin o metaforă, fie că exprimă o imagine, o reprezentare a fanteziei, fie că sînt formate printr-o repetiţie întăritoare, fie că reprezintă un caz de simbolism fonetic etc., adică sînt obţinute prin unul sau altul din procedeele stilului.

Domeniul cercetării stilistice se întinde deci mult în afară şi înainte de acel al operelor literare frumoase de provenienţă zisă « cultă ». Mult înainte de a exista scriitori de opere estetice, au existat cîntăreţi şi povestitori populari. Ba chiar fiecare grăitor al limbii noastre a simţit nevoia de a completa comunicările lui prin note însoţitoare capabile să exprime reacţiile închipuirii şi ale sensibilităţii sale şi a creat, astfel, răspîndindu-le în circulaţia generală a limbii, numeroase fapte de stil. Cînd, în fine, s-a format, mai întîi prin contribuţia scriitorilor, o limbă literară, adică aceea vorbită de toţi oamenii culţi ai vremii, acest nou aspect al limbii a înmulţit faptele de stil. Limba literară este vorbită de toţi oamenii care au trecut prin şcoli sau au primit influenţa celorlalte mijloace de difuzare a culturii şi care, împărtăşindu-şi, prin vorbă sau scris, ideile, se menţin la nivelul corectitudinii formelor şi construcţiilor, al proprietăţii şi decenţei vocabularului. Împreună cu scriitorii propriu-zişi, limba literară este vorbită şi scrisă de oamenii de ştiinţă şi de oamenii politici, de gazetari, de profesionişti, de funcţionari ş.a.m.d. Fiecare dintre membrii categoriilor sociale care folosesc limba literară adaugă însă comunicărilor lui şi note stilistice însoţitoare, prin care cei care-l ascultă sau îl citesc simt îndată categoria socială căreia vorbitorul sau scriitorul îi aparţine, unghiul din care priveşte lumea, ideile sau sentimentele care-l stăpînesc mai statornic, adică reacţia lui faţă de obiectul ştirii pe care o comunică. În interiorul domeniului general al limbii literare apar astfel aşa-zisele « stiluri ale vorbirii », interesantă noţiune a lingvisticii mai noi, pe care cercetătorul sovietic E. Riesel a definit-o de curînd, în « Abriss der deutschen Stilistik », 1954, pag.

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

7, precum urmează: « Prin « stil al vorbirii » înțelegem conformarea exprimării într-un anumit domeniu al activității, omenești, pentru anumite scopuri ale comunicării, adică modul de întrebuințare specific-funcțional al mijloacelor lingvistice unitare puse la îndemîna generală ». « Stilurile vorbirii » sînt deci tot atît de numeroase cîte domenii de activitate omenească există. În fața unei păduri, despre care vorbitorul indiferent la exprimarea reacției sale personale va afirma: *Această pădure conține mai multe feluri de copaci*, botanistul sau silvicultorul va spune: *Această pădure conține esențe felurite.* Farmacistul va vorbi despre *specii pectorale*, pentru a indica ierburile utilizate în afecțiunile căilor respiratorii. Juristul va vorbi și el despre *specii* (sau *spețe*), dar va înțelege cazurile particulare venite în fața unor instanțe judecătorești. Substituțiile de vocabular au aici un simplu rost stilistic. Cînd cineva moare, redactorul unui act oficial va scrie că *a decedat* sau *a încetat din viață*, în timp ce un preot va spune că *și-a dat obștescul sfîrșit* sau *a adormit întru domnul.* Nucleul fiecăreia din aceste comunicări paralele este același, dar notele însoțitoare variază, indicînd de fiecare dată punctul de vedere deosebit din care obiectul comunicării a fost considerat, cu discrete sublinieri afective, mai ales în ultimele exemple. Suma acestor note însoțitoare, obținute în cazurile citate prin variații lexicale sau prin termeni figurați, dar care pot fi produse și prin alte mijloace ale limbii, de pildă prin procedee morfologice sau sintactice, alcătuiește « stilul vorbirii ». Cum numărul acestor stiluri este foarte mare, cercetarea stilistică a limbii literare are un întins domeniu de parcurs, înainte de a aborda operele literaturii frumoase.

Deși domeniul cercetării stilistice este mult mai larg decît acel al operelor scrise cu valoare artistică, cercetarea se poate limita numai la acestea din urmă, pentru motivul că toate varietățile amintite ale stilului, atît acele ale limbii extra- sau pre-literare, cît și acele ale limbii literare, cu funcțiuni extra-artistice, pot să fie deopotrivă urmărite în operele literaturii frumoase. Cercetătorul operelor literaturii romînești din secolul al XIX-lea are ocazia să noteze atît fapte aparținînd « stilurilor vorbirii », cît și stilului popular sau chiar celui argotic. În adevăr, o caracteristică a stilului scriitorilor este că poate grupa toate varietățile de stil amintite, în scopurile artistice urmărite de ei. « Specificul sistemului de expresie al literaturii frumoase, scrie E. Riesel, op. cit., pag. 1 , constă în aceea că poate cuprinde în sine elemente ale tuturor celorlalte stiluri ale vorbirii și că poate utiliza toate izvoarele expresiei lingvistice, literare sau neliterare ». În opera unui I. L. Caragiale, de pildă, sînt notate cu mare măiestrie toate varietățile stilului popular și ale diferitelor « stiluri ale vorbirii », ale țăranilor și tîrgoveților, ale gazetarilor, funcționarilor și politicienilor, ale profesorilor și avocaților, al argoului mahalalelor, al cîrciumelor și cafenelelor, al jargoanelor de salon etc. Nu există document mai edificator despre stilul pre- și extra-literar al limbii romîne în secolul al XIX-lea decît opera lui I. L. Caragiale și a celorlalți scriitori realiști care au precedat, au

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

însoțit sau au urmat încercarea lui de caracterizare artistică a societății românești contemporane cu ei. Dar dacă singura caracteristică a stilului scriitorilor ar consta în posibilitatea lui de a grupa celelalte fapte de stil, valoarea lui ar fi numai documentară. În realitate, stilul scriitorilor, chiar atunci cînd grupează fapte de stil pre- sau extra-literar, adaugă expresia unor reacții pur individuale. Ei o fac utilizînd toate mijloacele limbii naționale. Pentru a cîștiga deci o noțiune mai limpede asupra stilului scriitorilor, trebuie să încercăm a înțelege mai întîi raporturile lui cu celelalte stiluri, apoi raporturile lui cu limba în general.

Toate faptele de stil exprimă reacții individuale, dar unele tind să se generalizeze, adică tind să-și piardă treptat zona de note însoțitoare expresive și să devină simple fapte de comunicare. Aceeași împrejurare poate fi formulată și altfel, spunînd că nucleul comunicării tinde să absoarbă zona lui expresivă sau, mai scurt: comunicarea absoarbe treptat expresia. Este vorba deci de un proces gradual, care se realizează în etape succesive. Dincolo de expresia individuală, există fapte de limbă care nu și-au pierdut cu totul semnificația stilistică, deși această semnificație nu mai este aceea a unei reacții individuale. Este vorba de acele fapte de limbă, despre care spuneam că sînt « colorate » sau « pitorești ». Limba populară și argourile sînt pline de astfel de fapte de limbă și constituiesc un stadiu mijlociu, etapa intermediară între expresie și comunicare. Nucleul comunicării n-a absorbit cu totul în astfel de fapte de limbă zona expresivă. *A întoarce capul cuiva*, față de *a-l face să-și piardă mintea*, este simțit ca un fel al vorbirii mai « colorat », mai « pitoresc », mai « viu », nu lipsit cu totul de notele stilistice însoțitoare. Aceste note nu exprimă însă în limba populară, pe individ, ci poporul care a găsit expresiile corespunzătoare și care le întrebuințează. S-a pus uneori problema stilului diferitelor limbi naționale. Acest stil se realizează prin toate mijloacele de care dispune creația artistică individuală. Există o muzicalitate specială a fiecărei limbi, forme și construcții expresive proprii ei, locuțiuni, metafore și comparații extrase din domeniul de viață în care s-a exercitat cu precădere activitatea sa. Astfel, poporul romîn, cu vechile lui tradiții de viață rurală și agricolă, a creat o mulțime de locuțiuni cu o incontestabilă valoare stilistică, precum: *a bate cîmpii*, *a înțărca Bălaia*, *a nu pricepe boabă*, *a nu-i fi* (cuiva) *boii acasă*, *a se ține scai* (de cineva), *a strînge funia de par*, *a se culca o dată cu găinile*, *a strica orzul pe gîște*, *a lua în căruță*, *a pune de mămăligă*, *a-și lăsa potcoavele* etc., etc. Toate aceste locuțiuni sînt fapte de limbă înzestrate cu o zonă expresivă, dar nu a unui individ, ci a poporului întreg. Ele nu exprimă pe autorul lor anonim, ci tot poporul care și le-a însușit, desigur pentru motivul că au corespuns fanteziei și sensibilității lui. Drumul transformării unei expresii individuale într-o expresie generală și populară poate fi urmărit uneori cu toată limpezimea. Odată, într-o adunare, cineva a caracterizat (probabil cu ironie) pe un prieten care rămăsese neturburat de știrea neplăcută ce i se

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

adusese, zicînd că prietenul este *nemuritor şi rece*. Caracterizarea a fost simţită de cei prezenţi ca un citat (din Eminescu). Dacă citatul se repetă în împrejurări numeroase şi destul de variate, din pricină că valoarea lui de caracterizare este foarte generală, atunci el se transformă într-o expresie a limbii populare şi amintirea autorului său tinde să dispară. Aşa s-a întîmplat cu *pufuşor pe botişor*, cu *coadă de topor*, *Moş Teacă*, *a se slăbi* etc., care nu mai sînt simţite ca citate, deşi provin, cel puţin pentru conştiinţa oamenilor de azi, din operele lui Al. Donici, Gr. Alexandrescu, A. Bacalbaşa, I. L. Caragiale. Toate expresiile limbii populare sînt, desigur, citate generalizate, pentru că toate trebuie să fi apărut mai întîi unui creator individual de expresie. Pe aceeaşi linie a transformării expresiilor individuale în expresii generale, dar pe o treaptă mai apropiată de simpla comunicare, stau faptele de limbă care compun «stilurile vorbirii». Cînd un medic, chemat la căpătîiul unei persoane grav bolnave, constată *un caz letal*, cum mi-a fost dat să aud odată, modul de a vorbi al medicului comunică nu numai ştirea că suferinţa bolnavului urmează să se termine prin moartea apropiată. Acest mod de a vorbi zugrăveşte şi pe cel care-l întrebuinţează, exprimă atitudinea obiectivităţii lui ştiinţifice faţă de fenomen, dar poate şi dorinţa de a acoperi, pentru rudele bolnavului, gravitatea situaţiei prin neologismul rar şi mai greu de înţeles. Formele «stilurilor vorbirii» nu sînt deci lipsite de note însoţitoare expresive, de «efecte de evocare», cum le-a numit odată Ch. Bally, în «Traité de stylistique française», vol 2, ed. I, pag. 203 şi urm., deşi prezenţa lor este mai discretă decît în expresiile limbii populare. Nucleul comunicării a absorbit aici în mult mai mare măsură zona expresivă. Procesul acestei absorbţii poate continua, îngustînd din ce în ce mai mult zona stilistică, pînă cînd nu mai rămîne decît nucleul singur al comunicării. Aşa s-a întîmplat cu foarte numeroase cuvinte sau construcţii ale limbii comune, din care au dispărut toate notele stilistice însoţite cu ele altă dată. Lingviştii desemnează acest proces prin numele de «gramaticalizare». Gramaticalizarea explică multe din cuvintele, formele şi construcţiile limbii. Cine mai simte oare în expresii ca: *oamenii se îmbulzesc*, sau *în mintea cuiva se încheagă un gînd*, metafora pe care au creat-o înaintaşii noştri atunci cînd au vrut să spună că oamenii se înghesuiesc întocmai cum se adună în săculeţe bulzii de caş sau că un gînd se formează în mintea cuiva şi ia forme precise, aşa cum prinde laptele cheag. Aceste vechi metafore pastorale, apărute în legătură cu cele mai vechi îndeletniciri ale romînilor, s-au gramaticalizat cu timpul, prin absorbţia tuturor notelor expresive, a tuturor valorilor stilistice în nucleul comunicării. Este probabil chiar că apariţia unor construcţii, ca de pildă propoziţia compusă dintr-un subiect şi un predicat, să se explice printr-un fapt stilistic iniţial. Formarea subiectului propoziţiei s-a putut produce din nevoia afectivă de a exprima numele agentului unei acţiuni, inclus mai dinainte în comunicarea acesteia. Propoziţia *eu* (sau *tu*, *el*, *noi* etc.) *răspund* (*răspunzi*, *răspunde* etc.) nu conţine nici o

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

comunicare în plus față de monorema *răspund*, dar a putut apărea din nevoia de a crea o notă însoțitoare expresivă, prezentă și astăzi, atunci cînd pronunțînd-o cu accentuarea mai energică a subiectului: *eu răspund*, exprim atitudinea afectivă că-mi iau răspunderea, că primesc riscurile faptei mele. Sînt mulți lingviști care susțin că toate formele și construcțiile limbii provin din gramaticalizarea unor vechi procedee stilistice.

Procesul gramaticalizării reduce treptat zona expresivă a comunicărilor. Există, însă, și procesul contrariu al dezvoltării zonei expresive. Acesta din urmă este al creațiilor literare. Se pot observa deci în limbă două tendințe contrarii, una care duce la predominarea comunicării, alta care dezvoltă expresia. Cea dintîi precizează înțelesul cuvintelor, fixează accentuările, intonațiile, formele și construcțiile corecte, adică înlesnește în toate felurile comunicarea; cealaltă îmbogățește zona expresivă a comunicărilor, le face mai apte de a transmite nu numai știrile despre anumite stări de lucruri, dar și despre chipul în care le vede și le simte acel care vorbește, produce adică fapte de stil. Din cele arătate pînă acum, rezultă că faptele de stil se grefează totdeauna pe fapte de comunicare. Dar pe cînd acestea din urmă tind spre unicitate, adică spre forma corectă unică a întrebuințării cuvintelor, a accentuării, intonației, flexiunilor și construcțiilor, faptele de stil tind tocmai către varierea tuturor acestora, în scopul de a le face mai apte să exprime reacția individuală a vorbitorului față de obiectul comunicării sale. Teoretic vorbind, putem spune că pentru fiecare fapt de comunicare există un număr indefinit de fapte expresive, de fapte de stil. Iată, în această privință, două exemple simple: unul din domeniul foneticii, celălalt din lexic.

Una din formulele întîmpinării în limba noastră este *bună-ziua*. Această formulă, compusă din două cuvinte, se pronunță repartizînd accentele de intensitate pe prima silabă a fiecărui cuvînt. Atunci cînd nu vrem să dăm vreo expresivitate stilistică acestei formule, o pronunțăm menținînd vocea la aceeași înălțime și dînd fiecărei silabe aceeași durată. Dacă vrem să acordăm însă acestei formule o zonă de note expresive, putem schimba înălțimea vocii cînd pronunțăm unul din cuvintele care o compun sau putem varia durata silabelor. Dacă coborîm vocea pronunțînd *ziua*, întîmpinarea noastră exprimă rea-voință, răceală sau ostilitate. Dacă dăm o durată mai lungă fiecărei silabe și ridicăm ușor vocea la al doilea cuvînt, întîmpinarea devine ironică sau exprimă surpriza pentru apariția neașteptată a cuiva. Dacă dăm fiecărei silabe o durată mai scurtă și menținem vocea la aceeași înălțime, exprimăm plictiseala, dorința de a scurta vorba. Repartizarea accentelor rămîne însă aceeași în toate cazurile; de asemenea, sunetele care compun cuvintele rămîn aceleași. Iată dar cum pe faptul fonetic statornic, și deci unic, se grefează, prin schimbarea înălțimii și duratei, diferite valori expresive care, în legătură cu alte comunicări, pot deveni mai numeroase, prin întrebuințarea unui număr mai mare de mijloace ale intonației. Jules Combarieu, studiind raportul dintre

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

limbajul articulat şi muzică, a distins în « La Musique. Ses lois, son évolution », 1927, pag. 174, următoarele categorii muzicale ale expresivităţi lingvistice: intensitatea sunetelor, înălţimea sunetelor, absenţa sau multiplicitatea şi mărirea intervalelor, direcţia ascendentă sau descendentă a desenului melodic, *staccato* sau *legato* al sunetelor, timbrele, rapiditatea sau încetineala mişcării.

Al doilea exemplu. Cuvîntul *marmură* desemnează în romîneşte piatra calcară foarte dură, susceptibilă de a fi poleită şi care este întrebuinţată în lucrările arhitecturii şi sculpturii. Prin întrebuinţare metaforică, cuvîntul *marmură* ajunge să însemneze deosebite alte lucruri, ca de pildă în versurile lui Eminescu, şi anume: *ceva alb şi strălucitor* (*Cu braţele de marmur*), *statuie neînsufleţită* (*O, marmură, aibi milă de-a mele suferinţi* sau *Înamoraţi de tine rămînă ochii-mi trişti Şi vecinic urmărească cum, marmură, te mişti*), *ceva insensibil, rece, neînsufleţit*, (*Un demon sufletul tău este Cu chip de marmură frumos*), *bloc de marmură, lipsit de viaţă* (*S-o admiri ca pe o marmură de Paros*) etc. Iată dar cum pe înţelesul unitar al cuvîntului *marmură* se pot grefa tot alte şi alte semnificaţii stilistice, cum în jurul nucleului statornic al comunicării pot creşte zone diferite de note însoţitoare expresive.

Dar dacă valorile de stil se grefează totdeauna pe nucleul comunicării rezultă că nu pot exista decît atîtea categorii stilistice cîte categorii lingvistice există. Fără să pot da aici un tablou complet al sistemului limbii, adică al mijloacelor ei de a înlesni comunicarea, voi indica totuşi pe cele mai importante dintre ele. Limba dispune, mai întîi, de sunete, asociate în cuvinte care primesc diferite accente şi inflexiuni ale vocii. Cuvintele exprimă, într-un mare număr al lor, noţiuni care posedă un grad felurit de generalitate, sînt adică mai abstracte sau mai concrete. Cuvintele aparţin fie fondului principal al limbii, fie fondului ei mobil. Unele din ele sînt introduse într-o fază relativ recentă a limbii, prin împrumuturi dintr-o limbă străină (neologismele) sau aparţin unui fond mai vechi, ieşit din uz (arhaismele). Unele sînt produse prin diferite procedee de compunere şi derivare. Cuvintele limbii sînt sau flexionare, atunci cînd exprimă noţiuni sau fiinţe individuale, sau sînt lipsite de flexiune, atunci cînd exprimă raporturi. Formele flexiunii indică locul cuvîntului respectiv în frază. Cuvintele se asociază în frază într-o anumită ordine. Fraza este o unitate articulată, adică se compune din unităţi mai restrînse care întregesc înţelesul ei şi întreţin între ele diferite raporturi de regentare şi determinare. Comunicarea poate să nu se întregească într-o singură frază. Frazele se asociază atunci într-un context. Categoriile principale ale lingvisticii sincronice sînt deci fonetica, lexicul, morfologia, sintaxa părţilor de cuvînt, topica, sintaxa frazei, ordinea contextului. Categoriile stilistice sînt aceleaşi. Felul în care trebuiesc grupate observaţiile în legătură cu stilul unui scriitor poate reproduce dezvoltarea problemelor limbii, de la simplu la complex, de la sunet la context.

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

Trebuie studiate, mai întîi, faptele de stilistică fonetică. În primul rînd, cele în legătură cu distribuirea sunetelor, cu vecinătățile lor, ca în cazurile de hiat, cacofonie, aliterație și asonanță. Articulația, neglijată sau insistentă, accentuarea și intonațiile, adică schimbarea înălțimii vocii și a duratei silabelor în decursul unei enunțări și, ca o consecință, a accelerației relative a debitului, sînt fenomene purtătoare de numeroase valori expresive și care trebuiesc studiate. Simbolismul fonetic, adică valoarea expresivă legată de diferitele sunete ale limbii și armoniile imitative, trebuiesc, de asemenea, observate, fără a pierde însă din vedere că sunetele dobîndesc expresivitate numai în legătură cu conținutul comunicărilor. Nesocotirea acestei legături, credința că sunetele singure pot fi purtătoare de expresii stilistice, pot conduce pe cercetător la unele din acele concluzii arbitrare și subiective, semnalate mai sus, și care fac parte din riscurile cercetărilor de stil. Grupul *zdr*, în cuvîntul *zdrobesc*, exprimă sfărîmarea unui obiect numai atunci cînd îl raportăm la înțelesul acestui cuvînt, nu și în alte împrejurări, de pildă în cuvîntul *zdravăn*.

Transcrierea limbii vorbite se leagă și ea cu fenomene de stil, vizibile în dispoziția paginii manuscrise sau tipografice și în felul caracterelor întrebuințate. Sînt scriitori care scriu înmulțind alineatele și alții care, dimpotrivă, grupează comunicările lor în alineate lungi; unii care vor, prin aceste mijloace, să analizeze minuțios ideile și faptele prezentate, alții care urmăresc, dimpotrivă, să exprime unitatea sintetică a gîndirii lor sau continuitatea în durată a realității prezentate. Întrebuințarea majusculelor în mijlocul frazei și pentru sunetul inițial al unui substantiv comun este un mijloc de a accentua sau de a da o valoare simbolică acelui cuvînt. Schimbările de caractere, de pildă sublinierea unor cuvinte, părți de frază sau fraze întregi, sînt de asemenea procedee stilistice care trebuiesc observate. Studiul grafiilor poate conduce deci la unele concluzii stilistice. De asemenea, studiul punctuației, al semnelor care indică articulațiile gîndirii, trebuie să preocupe pe cercetător. Sînt scriitori care înmulțesc semnele interpunctuației și alții care le evită, cu intenții stilistice identificabile. Un semn al interpunctuației poate înlocui uneori exprimarea unui raport într-o construcție sintactică, de pildă două puncte (:) înaintea unei propoziții finale. Scriitorul care se decide să folosească acest mijloc vrea să dea mai multă sprinteneală comunicării sale, prin evitarea exprimării ceva mai greoaie a raportului. Unele semne ale interpunctuației, de pildă o virgulă fără funcțiune sintactică, poate să indice numai o pauză sugestivă. Unii scriitori moderni au uzat sau chiar au abuzat de punctele de suspensie, pentru a obliga pe cititor să întregească textul cu adaosurile imaginației. Cercetătorul stilului trebuie să urmărească toate amănuntele grafiei.

El trebuie să urmărească apoi toate valorile stilistice legate de lexic, de elementele acestuia aparținînd fondului principal sau mobil al limbii, de neo-

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

logisme, arhaisme sau provincialisme, decalcuri sau traduceri, de cuvintele sufixate, prefixate sau compuse. Nenumărate nuanțe ale expresiei pot apărea din astfel de observații. Bogată în concluzii este și observația sectorului special al limbii din care provine lexicul unui scriitor: din vorbirea populară sau din aceea a meseriilor și a profesiilor zise « liberale ». « Stilurile vorbirii », cu toate implicațiile lor, pot intra în formula artistică a unui autor. O metodă bogată în rezultate este aceea a statisticii de frecvență a cuvintelor. Revenirea aceloraşi cuvinte sau a unor cuvinte apropiate ca înțeles sau asociate cu acelaşi tip de afect, de pildă a cuvintelor drastice sau a eufemismelor, ne indică ideile și sentimentele care-l stăpînesc mai insistent pe un scriitor, ca și temperamentul lui, exploziv sau reținut și delicat. Am studiat, într-un articol anterior, lexicul lui Geo Bogza din acest punct de vedere. Tot astfel, prezintă mare interes studierea părților de cuvînt folosite mai cu dinadinsul de scriitori. Sînt unii care preferă să exprime calitățile lucrurilor, prin adjective, sau lucrurile și faptele înseşi, prin substantive sau verbe. Atenția acordată apartenenței schimbătoare a lucrurilor sau alcătuirii lor statornice indică temperamente scriitoriceşti deosebite. Într-o nuvelă a lui Camil Petrescu, un scriitor cu aplecări către generalizarea intelectuală, notez evitarea construcțiilor verbale și a adjectivelor, în favoarea substantivelor: *Era o beție fără seamăn, în pătrunderea* (în loc de *a pătrunde, să pătrunzi*) *aceasta lină printre stufuri şi scorburi de salcie. Apa mlaştinii noroioasă se limpezea apoi într-un verde* (substantiv !) *greoi încărcat de esențe tari.* Scriitorul preferă deci construcțiile nominale. Scriitorii pot apoi să utilizeze cu precădere termenul abstract, acel care denumeşte categoria generală căruia un lucru i se subsumează, sau termenul particular și concret, după felul mai mult sau mai puțin generalizator al inteligenței sale și după întinderea mai mică sau mai mare a experiențelor lui. În timp ce Al. Vlahuță scrie (în « Sămănătorul ») *Sunînd, grăunțele* (termen general) *pe bulgări plouă*, T. Arghezi, într-o poezie cu temă înrudită (« Belşug ») preferă enumerarea substantivelor concrete: *Grîu, popuşoi, săcară, mei şi orz, Nici o sămînță n-are să se piarză.* Există scriitori preocupați să găsească termenul propriu, acel care poate fi considerat ca singurul capabil să exprime o idee și o realitate. Alți scriitori preferă expresia figurată, de pildă metafora. Motivul pentru care un scriitor preferă o metaforă, trebuie căutat mai înainte de toate în dorința lui de a obține reprezentarea mai vie a imaginii unui lucru sau a unei situații, prin comparația pe care metafora o implică. Folosința bogată a metaforei pune în lumină bogăția și vivacitatea imaginației scriitorului. Urmărirea domeniului din care el își extrage termenii comparațiilor sale explicite sau implicite, adică ai metaforelor, are o mare valoare pentru a identifica sfera lui de viață, felul obișnuit al experiențelor sale, categoria și clasa sa socială. În fine, cum existența aşa-zişilor « termeni proprii » nu exclude de loc existența termenilor sinonimi, adică a acelora care posedînd acelaşi nucleu al comunicării, au note stilistice însoțitoare deosebite, felul în care scriitorul

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

alege printre cuvintele sinonime ale limbii este de un interes deosebit pentru caracterizarea lui stilistică.

Multe observații stilistice se pot face în legătură cu formele flexiunii substantivului și verbului. Întrebuințarea pluralului, acolo unde putea fi întrebuințat singularul, manifestă de obicei o intenție stilistică mărităoare. Poetul Al. Philippide a tradus odată, dintr-un poet francez, legătura de cuvinte *un peuple de démons* prin *noroade-ntregi de demoni* și a obținut, prin schimbarea numărului, augmentarea impresiei estetice. Genul substantivelor determină adeseori metaforele. Alteori, există schimbări de gen ale unor substantive cu intenții hipocoristice. Mai ales însă formele flexiunii modale și temporale ale verbului se leagă cu numeroase note expresive. Așa, de pildă, recursul la prezentul istoric sau la cel atemporal, la imperfectul evocării sau al modestiei (*voiam să spun ceva*), pentru a aminti numai două din numeroasele semnificații ale acestui timp, luminează interesante valori stilistice. Există o topică normală a cuvintelor în limba romînă: subiect-atribut-predicat-complement. Se pot semnala însă inversări ale acestei ordini, deplasări ale membrelor frazei, cu intenții expresive de accentuare afectivă. Propozițiile pot fi juxtapuse, coordonate sau subordonate. Scriitorii întrebuințează unele sau altele din aceste forme ale construcției, după cum scrisul lor se apropie mai mult de stilul vorbit, în care predomină juxtapunerea și coordonarea, sau de cel scriptic, în care precumpănește subordonarea. Evitarea cuvintelor sintagmatice, adică a celor care indică raporturile de subordonare, este o altă caracteristică stilistică, pentru că pune în lumină dorința scriitorului de a nota imagini sau emoții instantanee, mai mult decît de a nota și reproduce conexiunile logice ale gîndirii. Studiul sintaxei scriitorilor, care se pot exprima în propoziții simple sau în bogate hipotaxe arborescente, cu propoziții determinante succesive (cum procedează adeseori A. Odobescu), ne face să înțelegem mai bine felul inteligenței și al imaginației lor, chipul în care lucrurile și ideile li se prezintă: analitic și succesiv sau în întreguri sintetice. În fine, frazele au rareori un înțeles deplin, cum s-a afirmat mereu, încă din antichitate. Unitățile semnificative ale gîndirii, contextele, întrunesc un număr oarecare de fraze, dintre care unele dobîndesc înțelesul lor complet abia prin frazele care le urmează sau le-au premers. Aceste unități sînt, în scrisul literar, narațiunea, anecdota, parabola, descrierea, portretul, dialogul, monologul, solilocul, discursul, scrisoarea și toate celelalte forme, foarte numeroase, ale compoziției literare. Cercetarea stilistică trebuie să studieze și tipurile de context ale scriitorilor și să le pună în legătură cu felul imaginației lor.

Trebuie amintit, în fine, că deși faptele de stil exprimă reacțiuni individuale, se pot remarca unele similitudini între ele și, ca atare, cel puțin unele din faptele de stil pot fi subsumate unor categorii generale. Este vorba de așa-zișii *tropi* sau *figuri de stil*, descrise de vechii autori de tratate de poetică sau retorică, un Aristoteles, un Cicero, un Quintilian ș.a. Am amintit, din

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

rîndul tropilor, metafora. Alte procedee de sporire a reliefului stilistic a expresiei şi care, pentru noi, se rînduiesc în cadrul larg al stilisticii lexicale sînt substituţiile de vocabular, care au primit numele de *sinecdocă* (pars pr toto), *metonimie* (conţinătorul pentru conţinut, cauza pentru efect, materia di care e făcut un obiect pentru obiectul însuşi), *personificare*, *alegorie* etc. Vechil tratate mai aminteau figurile de stil în legătură cu asocierea cuvintelor într- propoziţie, a propoziţiilor în frază, a frazelor între ele. Unele din aceste legătur nu ne duc dincolo de domeniul lexicului, ca, de pildă, repetiţia aceluiaşi cuvîn sau a unor cuvinte cu aceeaşi rădăcină, aşa-zisa *anomminaţia*: *un pictor car nu ştie să picteze* sau asocierea unui substantiv cu un adjectiv care pare a- contrazice, aşa-zisul *oxymoron: un nebun înţelept*. Alte figuri de stil, observat de vechii retoricieni, ne duc în domeniul construcţiilor şi al contextelor, c de pildă coordonarea frazelor prin repetarea aceluiaşi cuvînt sau a aceleiaş legături de cuvinte la începutul fiecăreia din ele, aşa-zisa *anafora* sau *amplifica rea*, *gradaţiunea* sau *climax*, *antiteza* sau antiteza + inversiunea, aşa-zisul *chiasm urăşte ce-ai iubit, iubeşte ce-ai urît* etc., etc. Cercetările stilistice mai noi a privit cu răceală tropii şi figurile de stil ale vechii retorici, aşa încît unel din tratatele specialităţii nici nu le mai amintesc. Tropii şi figurile de sti sînt totuşi categorii constituite în practica milenară a artei literare şi chia dacă cercetătorul actual crede că se poate dispensa de cunoştinţa lor, absorbit din lucrările lui Aristoteles sau Quintilian, el le regăseşte atunci cînd studiaz faptele de stil în legătură cu lexicul sau construcţia. Iată, în această privinţă un exemplu. Mulţi cercetători mai noi ai stilului au observat construcţiile prin juxtapunere, evitarea cuvintelor sintagmatice (conjuncţii şi prepoziţii) în poezia lirică. Vechile retorici cunoşteau fenomenul şi-l numeau *asyndeton* Mi se pare recomandabil ca noii cercetători să cunoască tratatele de poetic şi retorică ale clasicismului. Ele cuprind, împreună cu un mare depozit d fapte de observaţie, generalizările făcute în timp de secole asupra lor şi car pot încă orienta cercetarea.

Din cele arătate mai sus rezultă că cercetătorul stilului trebuie să stăpî nească o întinsă cultură de specialitate. Studiile de stil trebuie să se sprijin pe însuşirea unei stilistici generale. Literatura noastră ştiinţifică numără puţine lucrări de acest fel. Cea mai temeinică dintre ele este, fără îndoială « Stilistica limbii romîne », 1944, de prof. Iorgu Iordan, o lucrare bogată în fapte şi bine sistematizată, pusă la curent cu toate progresele moderne al cercetării accesibile autorului pînă la data apariţiei ei. Prof. I. Iordan a da în opera sa exemple atît din limba vorbită cît şi din aceea a operelor literare în măsura în care acestea notează formele stilistice ale limbii vorbite. Dar p lîngă acestea există formele proprii stilului literar şi categoriile stilistice apărut în practica artei scrisului. Stilistica limbii vorbite trebuie deci completată cu stilistica literară. Cum nu poate fi de loc vorba, într-o comunicare ca cea de faţă, să schiţez o stilistică literară întreagă, m-am mulţumit în cele de

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

mai sus să semnalez, mai mult cu titlu de exemplu, unele din problemele care se pot pune cercetătorului stilului în operele scriitorilor romîni din secolul al XIX-lea.

După definirea faptului de stil şi amintirea unora din categoriile lui, cercetătorul trebuie să găsească mijloacele de a recunoaşte faptele particulare de stil, adică acele care pot apărea în textele studiate. Unele din aceste fapte au un semn gramatical precis şi, ca atare, nu sînt greu de identificat. Este uşor să recunoşti un diminutiv sau un augmentativ, o construcţie paratactică sau hipotactică. Alte fapte stilistice pot fi identificate prin cunoştinţa lexicului şi a structurii generale a limbii, în mijlocul şi faţă de care faptele de stil reprezintă o excepţie expresivă. Aşa, de pildă, cine cunoaşte întregul lexic al limbii noastre va distinge cu uşurinţă neologismele, decalcurile, arhaismele sau provincialismele. Tot astfel, acel care cunoaşte topica şi construcţiile limbii, nu întîmpină nici o greutate să recunoască inversiunile. Dar chiar dacă există criterii obiective pentru identificarea unora dintre faptele de stil, acestea trebuiesc apoi interpretate, iar cercetătorul nu poate executa această operaţie decît urmărind ecoul faptelor de stil în propria lui sensibilitate. O repetiţie este, de pildă, uşor de recunoscut, dar nu toate repetiţiile au sens stilistic. Există repetiţii care nu au alt scop decît de a mări claritatea frazei, adică uşurinţa de a o comunica, precum în exemplul: *Locuitorii îşi schimbau adeseori domiciliul şi nimeni nu se opunea schimbării lor de domiciliu.* Există însă şi repetiţii stilistice: *Trădare, trădare, de trei ori trădare!* (I. L. Caragiale). *Şi merge Ivan, şi merge, şi merge.* (I. Creangă). O inversiune poate fi, de asemenea, uşor remarcată şi rareori o inversiune nu are nici un sens stilistic. Dar procedeele şi sensurile stilistice ale inversiunii sînt foarte variate. Există inversiuni care pun atributul sau complementul înaintea substantivului sau verbului predicativ, pentru a accentua mai puternic cuvintele antepuse, de pildă: *pustie gînduri* (Eminescu), *înalţii stejari* (A. Odobescu), *cine poate oase roade.* Există însă, şi inversiuni care au scopul de a accentua mai puternic cuvintele postpuse: *În cap mergeau, ca să deschidă drumul, dorobanţii cu gîrbace şi vînătorii de plai şi de Olt cu lungi sănețe* etc. (A. Odobescu). Există apoi inversiuni care au scopul de a exprima o speranţă sau o dorinţă: *Va veni ziua cea mare!* sau o ameninţare: *Vine el, tata!* Dacă deci chiar acele fapte de stil, identificabile prin criterii obiective, trebuiesc trecute prin sensibilitatea personală pentru a le înţelege în semnificaţia lor, cu atît mai mult este nevoie de această operaţie în prezenţa acelor fapte stilistice care nu pot fi recunoscute nici după vreun semn gramatical, nici după situaţia lor în lexic sau faţă de structura generală a limbii. Aşa se întîmplă, mai cu seamă, cu faptele stilisticii fonetice, de pildă cu acele legate de intonaţii. Astfel, formulările ironice n-au nici un alt mijloc de a se face recunoscute, în afară de intonaţiile cu care sînt debitate, deoarece esenţa ironiei este să provoace tocmai afectele contrarii acelora legate de expresiile întrebuinţate. Cînd citim în schiţa « Tempora... » de Caragiale portretul lui Coriolan

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

Drăgănescu, un tînăr demagog de pe vremuri: *Avea inteligență vie, caracte de bronz, temperament de erou*, ironia apare mai cu seamă din intonația exagerată mărităoare a acestor cuvinte, menite să fie înțelese mai tîrziu în sensul lor con trariu. Un poet francez uitat, un oarecare Alcanter de Brahm, a cerut odat introducerea unui semn special al ironiei, după cum există unul al întrebări sau al mirării, adică al altor forme ale intonației. Ideea era interesantă pentru c punea în lumină faptul că expresiunea ironiei aparține domeniului stilistici fonetice, dar era altfel o propunere cu totul nefericită, căci avertizarea citi torului că se găsește în fața unei formulări ironice l-ar lipsi tocmai de ace tensiune urmată de o destindere, de acea căutare a sensului afectiv ascun și în fine găsit al expresiunii, care alcătuiește mecanismul psihologic al ironiei

Faptele de stil din opera unui scriitor fiind recunoscute și interpretate urmează oare că toate deopotrivă trebuiesc notate? Este probabil că într-o operă mai mult sau mai puțin întinsă, cum este a lui Caragiale, Odobescu Sadoveanu, ar putea fi identificate fapte aparținînd tuturor categoriilor stilistice. Se poate concepe o stilistică generală, ale cărei exemple să fie împrumutate operei unuia singur dintre acești scriitori. Totuși, cînd întreprindem studiul stilului unui scriitor anumit și nu unul de stilistică generală, interesează numai acele fapte de stil care revin cu oarecare frecvență și care compun o unitate. Este oarecum indiferent, din punct de vedere stilistic, dacă în operele lui Creangă au putut fi notate cîteva neologisme precum: *afront*, *carantină*, *corect*, *cristal*, *dezgust*, *de formă*. Aceste neologisme sînt rareori întrebuințate și nici nu compun o unitate cu celelalte particularități stilistice ale lui Creangă. Dimpotrivă, numărul mare al cuvintelor și expresiilor aparținînd limbii populare se compune într-o unitate cu alte particularități stilistice ale lui Creangă, precum: mulțimea propozițiilor simple, metaforele și comparațiile culese din limba poporului (*a potcovi pe cineva*; *a fi pestriț la mațe*; *a nu-i fi toți boii acasă*; *a tremura ca varga*; *a tăcea ca peștele*; *verde ca buratecul* etc.), elipsele limbii vorbite (*fata moșneagului la deal*, *fata moșneagului la vale*; *Ipate cu un gînd să se ducă și cu zece nu*; *Și nebuna de mătușa Mărioara după mine*, *și eu fuga iepurește prin cînepă*, *și eu fuga și ea fuga* etc.), întărirea subiectului prin adăugirea pronumelui personal (*Mai strigă el capul cerbului*; *Mi-a luat el dumnezeu turbinca*; *Mai trăiesc ei oamenii și fără popie* etc.), folosința foarte insistentă a proverbelor, efectele de umor popular (ghicitori, calambururi, formule versificate sau asonante) etc. Toate aceste particularități stilistice se întrunesc în imaginea unică a stilului popular și oral al lui Creangă, expresiv pentru personalitatea scriitorului. Cercetătorul stilului are deci îndatorirea să observe faptele de stil caracteristice, adică pe cele frecvente, și să stabilească legătura dintre ele, pînă în momentul în care totalitatea lor se dezvăluie expresivă pentru felul de a fi al scriitorului, pentru ideile, sentimentele și atitudinile lui și, prin acestea, pentru apartenența lui de clasă, pentru momentul social în care a apărut și pe care îl răsfrînge în opera sa.

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

O altă preocupare a cercetătorului stilului unui scriitor este să-l considere, în momentul în care a scris, adică în raport cu premergătorii şi urmaşii lui. Particularităţile stilistice ale lui Eminescu nu apar cu toată claritatea decît în comparaţie cu unii din poeţii ajunşi la notorietate înaintea lui, de pildă cu Alecsandri şi Bolintineanu, apoi cu acei care ajung mai tîrziu pe arena literară, ca Al. Vlahuţă, G. Coşbuc, P. Cerna, St. O. Iosif ş. a. Deşi faptele de stil exprimă individualitatea scriitorului, nici unul dintre aceştia nu este singurul inventator al tuturor mijloacelor lui stilistice. O parte din aceste mijloace provine din tradiţia literară, mai cu seamă din munca generaţiei anterioare de scriitori. Eminescu a folosit din creaţia înaintaşilor, în special din a lui Alecsandri şi Bolintineanu, de pildă prin anumite elemente ale lexicului, prin unele ritmuri, prin unele forme ale epitetului, ca cele gerunziale (după cum am arătat în «Epitetul eminescian»). Dar Eminescu a îmbogăţit enorm moştenirea stilistică şi a cucerit valori pe care le-a transmis urmaşilor. Aşa, de pildă, apar la el cuvinte cu mare ecou poetic, rareori întrebuinţate în trecut, ca: *haos*, *repaos*, *noian*, *genune*, *etern*, *profund* etc. sau termeni filozofici şi ştiinţifici ca: *fiinţă*, *nefiinţă*, *infinit*, *atom*, *univers*, *natură*, *planetă*, *spaţiu*, *problemă* etc., apoi construcţii cu dativul ca: [Stelele] *ce-au luminat atît de des înduioşării mele*, [Stelele] *ard depărtărilor*, *străbătător durerii* sau imperativul invocării (prezentul subjonctiv la pers. III fără particula *să*, vezi articolul meu în B. L. XV, 1947), ca în exemplele: [Cumpăna gîndirii] *încline a ei limbă*, *Zboare anu-acesta*, *Şi se cufunde în trecut*, [Nimeni] *nu-mi plîngă la creştet*, [Glasul amintirii] *rămîie pururi mut*, *răsar-un stol de corbi* etc., apoi formele substantivului asociat cu pronumele sau verbul prescurtat, la rimă: *vesel — lese-l*, *patemi — singurătate-mi*, *galeşi — cale-şi*, *gîndul — luminîndu-l*, *vieţii — aduceţi-i* etc. Toate aceste particularităţi stilistice, privind lexicul, formele, construcţiile, se regăsesc la urmaşii lui. Vlahuţă va folosi lexicul eminescian, ca de pildă în versurile: *Ştii tu încă ce-i viaţa? Ai avut tu cînd pătrunde*, *Nu problemele ei vaste*, *încîlcite şi profunde*, *Dar un tremurat de suflet*, *licărirea ta de-o clipă*, *Cînd atîtea-ţi schimbă vremea c-o bătaie de aripă*, *În vertiginosul haos de privelişti*, *ce te-nşală*, *Sub imensa şi eterna armonie generală?...* Notez la Vlahuţă unele rime eminesciene, făcute din substantivul asociat cu pronumele sau verbul prescurtat: *sfintei — înainte-i*, *gîndul — aruncîndu-l*, *luminei — cine-i*, *Putnii — scut ni-i*, *iubito — citit-o* etc. Cerna a folosit uneori imperativul invocării: *Destramă-se a gîndurilor ceaţă*, *În orice colţ zîmbească veselia*. Întîmpin la St. O. Iosif construcţii cu dativul: *Doar şoareci ţin soborul Ungherelor uitate* etc. Există deci serii istorice ale stilului şi împrejurarea aceasta permite nu numai studiul stilistic al unui scriitor, ci al literaturii unei perioade întregi.

Dispunînd de un concept al stilului, ca acela analizat la începutul paginilor de faţă, urmărind problemele semnalate, cu metodele care ni s-au părut cele mai potrivite, cercetătorii stilului în proiectata lucrare relativă la istoria limbii romîne în secolul al XIX-lea, vor avea de examinat operele tuturor acelor

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

scriitori romîni, din acest interval de timp, care au adus un progres în arta scrisului, dar şi diferitele curente care-i înglobează. Aceste curente se înlănţuiesc în interiorul unei dezvoltări continue, menite să ducă la rezolvarea celei mai de seamă probleme artistice a literaturii romîne în secolul al XIX-lea: crearea unui instrument lingvistic, capabil să exprime realitatea în multiplele ei aspecte, adică societatea, natura şi viaţa interioară. S-a pus uneori întrebarea dacă există sau nu progres în domeniul creaţiunii artistice. Este evident că, întrucît toţi artiştii reflectă cîte un moment din dezvoltarea societăţii, în împrejurări proprii speciale, fiecare din ei are de rezolvat probleme deosebite, cu mijloace adaptate la felul acestor probleme. Marii artişti sînt deci incomparabili între ei şi nu este cu putinţă a stabili un progres, o gradaţie ascendentă a drumului care-i desparte. Nu se poate spune că Dante este superior lui Virgil şi Ariosto lui Dante. Arta, a spus Goethe odată, se găseşte în fiecare moment la scopul ei. Acest principiu incontestabil nu se aplică însă dezvoltării artei literare în răstimpul mai scurt al secolului al XIX-lea, deoarece această dezvoltare întovărăşeşte un proces social unic. Pe la începutul secolului al XIX-lea, poporul romîn îşi pune din ce în ce mai insistent problema înlăturării vechii orînduiri feudale, prin cucerirea libertăţilor naţionale şi sociale. Apariţia însăşi a literaturii romîne frumoase, la începutul secolului trecut, se datoreşte acestei năzuinţe politice şi sociale. Marea noutate a acestui veac a fost apariţia operelor al căror interes nu stă numai în fondul comunicărilor, dar şi în felul personal în care ele o fac. Pe Ienăchiţă Văcărescu îl distingem încă destul de greu de poetul popular. Nota personală este însă puternică la Grigore Alexandrescu. Noii scriitori sînt artişti individuali, personalităţi degajate din tradiţiile feudale şi teologice, atît de puternice mai înainte, reprezentanţi ai burgheziei care încearcă să sfarme feudalitatea. O dată cu noii scriitori apar şi se înmulţesc valorile stilistice. Arta literară, reflectînd procesul social, îşi îmbogăţeşte treptat mijloacele. Alecsandri şi Eminescu sînt doi poeţi de seamă ai literaturii noastre. Fiecare din ei are o individualitate aparte, care apare în mijloacele lor artistice deosebite. Totuşi nu este cu putinţă a-i alătura, fără a nu băga de seamă, că, în trecerea de la unul la celălalt, lexicul s-a îmbogăţit, că sectoare ale limbii rămase, înainte de Eminescu, în afară de uzul literar, sînt anexate acum expresiei poetice, că limba poetului mai tînăr este mai mlădioasă, prin formele şi construcţiile lui mai numeroase, că metaforele, comparaţiile şi epitetele lui sînt mai expresive. În « Epitetul eminescian » am arătat că epitetele *alb*, *blînd*, *dulce* sînt mult întrebuinţate de Alecsandri. Dar pe cînd acesta le introduce în asociaţii oarecum previzibile, precum *omătul alb*, *lumină blîndă*, *dulcele lumini*, Eminescu găseşte *neguri albe*, *blînd cad izvoarele într-una*, *dulcea vecinicie* [a ochilor]. În astfel de asociaţii, vechiul epitet dobîndeşte virtuţi expresive noi şi mai puternice. Noutatea singură nu este un criteriu de apreciere a progresului literar. Numai noutatea în serviciul expresivităţii alcătuieşte un criteriu capabil să măsoare progresul în literatură. O astfel de noutate a

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)

reprezentat arta lui Caragiale în mişcarea de foi umoristice care încep să apară în Bucureşti, încă din timpul lui Cuza-vodă. N. I. Orăşanu, cu foaia sa «Nichipercea», încă din 1859, apoi Hasdeu, cu «Asmodeu», «Aghiuţă», «Satyrul», în fine un Ion A. Gionoglu cu «Sarsailă», «Nichipercea» şi «Cicala» ş.a. conduc pînă la «Ghimpele» lui Toma Stoenescu, în care apar primele scrieri ale lui Caragiale şi începe să se precizeze figura lui literară. Este foarte interesant de studiat cum formula umoristică, apărută în condiţiile luptelor politice ale vremii, se desăvîrşeşte trecînd, de la uitaţii umorişti ai foilor citate, la Caragiale. Aprecierea valorilor de stil pe care acesta le aduce nu se poate face decît aşezîndu-l în seria literară continuată, perfecţionată şi înălţată de el. Uitaţii redactori ai foilor umoristice amintite ştiau să folosească formele şi construcţiile limbii vorbite, lexicul burgheziei în momentul însuşirii imperfecte a culturii occidentale, neologismul în forme alterate, jocul de cuvinte şi ironia, dar cu o putere expresivă inferioară aceleia care-i reuşeşte lui Caragiale, atunci cînd întrebuinţează aceleaşi mijloace. În «Aghiuţă» al lui Hasdeu se poate citi epistola amoroasă atribuită unui sergent major: *Angelul mieu, Ne mai putînd suferi în sufletul meu Amorul ce-l am către dumneata de la prima oară ce am avut norocirea a te videa* etc. Lexic, construcţii, formule ale adresării revin din această scrisoare, în declaraţia lui Rică Venturiano din al doilea act al «Nopţii furtunoase», dar cu ce altă eficienţă stilistică în caracterizarea personajului, a epocii lui şi a atitudinii scriitorului faţă de acestea!

Rezultă din aceste exemple că orice cercetare stilistică trebuie făcută în strînsă legătură cu istoria literară şi cu cea mai amănunţită cunoaştere a împrejurărilor ei. Dezvoltarea stilistică a literaturii romîne în epoca marilor ei progrese moderne nu s-a făcut numai prin contribuţia scriitorilor de prima mărime, dar şi prin aceea a celor mai mărunţi, care uneori au pus noile probleme literare şi au pregătit creaţia viitoare. Cercetarea stilului în opera scriitorilor romîni ai secolului al XIX-lea nu trebuie concepută deci numai ca un capitol al istoriei limbii literare, dar şi al literaturii. Ea este locul în care istoria limbii şi istoria literaturii se întîlnesc. Acesta este un alt principiu, şi nu cel mai puţin însemnat, al cercetării care se pregăteşte.

BDD-A10274 © 1955 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 13:24:28 UTC)